

**OUDHEIDKUNDIGE
MEDEDELINGEN**

UIT HET RIJKSMUSEUM VAN
OUDHEDEN TE LEIDEN

1

1907

(OUDE REEKS)

oudheidkundige mededeelingen

van het

rijksmuseum van oudheden

te Leiden.

I

uitgegeven vanwege het ministerie van binnenlandsche zaken
in 1907.

INHOUD:

	Bladz.
1. Voorwoord	5
2. Grafheuvels bij Hoog-Soeren	7
3. De Romeinsche hoeve bij den Heihof bij Valkenburg	10
4. Opgravingen in het Klein-duin te Katwijk a. R.	23
5. Opgravingen te Naaldwijk	27

Het is de plicht eener instelling als het Rijks Museum van Oudheden het studiemateriaal, dat zij bezit, door catalogussen en wetenschappelijke beschrijvingen onder het bereik van velen te brengen. Het kwam ons echter voor, — en de Curatoren der Rijksuniversiteit en de Regeering hebben zich met die zienswijze vereenigd, — dat daarmee nog niet genoeg gedaan werd. Ook het ons opgedragen rijkstoezicht op opsporingen en vondsten brengt niet zelden voor het wetenschappelijk onderzoek meer of minder belangrijke gegevens aan het licht, die behooren te worden openbaar gemaakt.

Evenzoo kan het raadzaam zijn de eene of andere nieuwe aanwinst spoedig algemeen bekend te maken of wel brengt de bestudeering van het oude bezit van het Museum feiten aan het licht op wier kennismeming geleerden en kunstvrienden prijs moeten stellen. Dit alles maakt het raadzaam op ongeregelde tijden „Oudheidkundige mededeelingen van het Rijks Museum van Oudheden” in het licht te geven, waarin kort en zakelijk over het een en ander zal bericht worden. Wij merken daarbij op, dat dit denkbeeld niet het eerst door ons werd opgevat. Reeds van 1842—46 gaf de toenmalige conservator aan het Museum Dr. L. J. F. Jansen „Oudheidkundige mededeelingen”, van 1855—59 „Oudheidkundige verhandelingen en mededeelingen” uit, in meerdere of mindere mate in den geest door ons omschreven. Het is het werk van dien verdienstelijken voorganger, dat wij thans wenschen voort te zetten.

Dr. A. E. J. HOLWERDA.

*Hoogleeraar-Directeur
van het Rijksmuseum van Oudheden.*

GRAFHEUVELS BIJ HOOG-SOEREN.

In het Vanenbosch op het Kroondomein bij Hoog-Soeren waren vroeger reeds urnen gevonden, waarvan één, in het Museum Felua bewaard, het late Hallstatttype vertoont, samenhangende dus met de zuidelijke cultuurstreaming in ons land.

Er liggen echter nog verscheidene heuveltjes, waarvan één op een 80 meter van den grindweg, speciaal de aandacht van H. M. de Koningin had getrokken, zoodat H. M. ondergeteekende opdroeg daar een onderzoek in te stellen. De hoogte van dezen heuvel in zijn modernen toestand is ± 115 cm., zijn vorm is een ovaal van ± 20 M. bij 17,50 M. middellijn.

Ten einde dezen heuvel te onderzoeken d. w. z. niet slechts de urn er uit te graven, maar zooveel mogelijk zijne geschiedenis vast te stellen werd, nadat door een greppel, als een raaklijn aan het ovaal getrokken, onder 40 cm. humus de voet van den oorspronkelijken heuvel was weergevonden, een groot deel van den heuvel (zichtbaar op pl. I¹) van humus en bovenlaag ontdaan. Hierbij werden in den opgeworpen grond van den heuvel in de helling eenige scherfjes gevonden, die het waarschijnlijk maakten, dat de heuvel in de eerste eeuwen na Chr. was opgeworpen en verder verscheidene sterke houtskoolsporen zelfs ± 20 cm. diep beneden de oppervlakte van den oorspronkelijken heuvel. Hieruit viel dus te constateren, dat de brandstapel, waarvan later de plek gevonden werd, na de verbranding was opgeruimd, waarna de heuvel

nog opgehoogd of bijgewerkt was, zoodat de gemorste houtskool onder de oppervlakte terecht kwam. Bij het verdere graven werd eene urn gevonden, wel beschadigd maar zeer wel te restaureeren, waarin verbrande beenderen. Interessanter echter nog was de plaats op den heuveltop, waar de grond sterk verbrand en met houtskool doormengd was. Onmiskenbaar hadden we daar dus de plaats van den brandstapel weergevonden; merkwaardig was het, dat ook door dezen verbranden grond veel beenfragmentjes gemengd waren. Tenslotte werd eene plek gevonden, waar een compact klompje verbrande beenderen klaarblijkelijk in een thans natuurlijk verganen doek op den top van den heuvel in den grond was gestopt (de drie plekken zijn duidelijk zichtbaar op plaat I²). Ook werd nog eene loopgraaf gegraven naar het hart van den heuvel ten einde te zien of, gelijk eene enkele maal het geval is, er nog eene oudere periode onder aanwezig was. Dit bleek niet het geval, maar in den wand van de doorsnee (duidelijk zichtbaar op plaat I¹) verscheen het dunne laagje humus van den tijd vóórdat de heuvel was opgeworpen.

De urn leverde een voldoende gegeven voor dateering van den heuvel; hij was cilindervormig met ingedrukten rand, het door mij „vroeg-Germaansch” genoemde type uit de eeuwen omstreeks Chr. geb.

De opgraving van een tweeden heuvel leverde dergelijke resultaten op. Deze, veel lager dan de andere (op plaat 3 links ziet men de top van den heuvel nog staan) was rond met een middellijn van 11,50 M. en eene hoogte van 47 cm. Ook deze heuvel was kunstmatig opgeworpen. Nadat toch de humuslaag was afgenomen, kwam over een groot segment ervan eene laag sterk met grind doormengde grond voor den dag, dien men had opgeworpen over de urn en de zwarte brandplek. Deze plek was zeer zwaar verbrand met groote stukken houtskool doormengd, terwijl eveneens van af deze plek naar buiten houtskoolsporen liepen; ook waren nog zeer vele beenderen in de brandplek achter-

gebleven, een gedeelte slechts in de urn bijgezet. Deze urn bleek van precies hetzelfde type als de vorige, echter veel groter en met eene versiering door lange verticale strepen onregelmatig over het oppervlak getrokken (vgl. pl. I³). Mijne dateering dezer urnen werd hier op merkwaardige wijze bevestigd. In deze laatste urn toch werd een groot fragment eener Romeinsche fibula aangetroffen van het bekende eenvoudige type uit het laatst van de eerste eeuw na Chr. (pl. I⁴). Het voorkomen van dergelijke Romeinsche importstukjes in Germaansche urnen is in ons land zeldzaam.

Waren dus deze voorwerpen zeer interessant, eigenaardig zijn ook de gegevens ons door deze opgraving voor de kennis van den bijzettingsritus geboden. Gaan we toch de resultaten na, dan zien we, hoe op een toen onbegroeid terrein (het humuslaagje onder den heuvel is slechts zeer dun) de heuvel werd opgeworpen, blijkens de daarin gevonden scherfjes in denzelfden tijd, als de urnen er zijn neergezet, d. i. omstreeks 100 na Chr. Op den heuvel had dan de verbranding plaats, waarop de brandstapel werd opgeruimd, blijkens de houtskoolsporen op de helling. Dat het niet bepaald bij de plechtigheid behoorde, dat de lichaamsresten alle werden verzameld, doch dat dit maar als bijzaak zeer onnauwkeurig gebeurde, blijkt daaruit, dat vele resten in de brandplek zijn achtergebleven en dat van het lijk, dat op den grooten heuvel werd verbrand, slechts een zeer gering deel in de betrekkelijk kleine urn is gestopt, terwijl verscheidene stukken waarschijnlijk in een doek verzameld (blijkens het ineengedrongene, compacte van dezen klomp beenderen en asch) werden ingegraven. Duidelijk was ook zichtbaar, dat in den opgeworpen heuvel voor het plaatsen van de urn een gat werd gegraven, terwijl ten slotte de heuvel nog werd opgehoogd en bijgewerkt, zoodat alles, ook houtskoolsporen, onder een dun laagje opgeworpen grond bedolven werd. Gelijk gezegd blijkt hier ten duidelijkste, dat het verzamelen van de verbrande resten slechts eene bijzaak was — men zou denken aan eene

daad van pieteit van verwanten — en hieruit worden naar onze meening twee anders zeer zonderling schijnende omstandigheden verklaard, die elders dikwijls zijn opgemerkt. Vaak komt het namelijk voor, dat er in een heuvel wel eene brandplek met beenderen, maar absoluut geen urn gevonden wordt daar is dus het verzamelen der resten geheel achterwege gebleven. Verder zijn de urntjes of de andere stukken vaatwerk dikwijls zoo klein, dat ze onmogelijk de resten van een geheel lichaam kunnen bevatten, zoodat men zich afvraagt, hoe men voor dat verzamelen zulk ontoereikend vaatwerk kan hebben gebruikt. Beschouwt men echter dit verzamelen als eene pieteitsdaad van verwanten, die in het een of ander stuk vaatwerk nog eenige resten van den doode bijeenbrachten, dan begrijpt men de onregelmatigheid, die op dit gebied heerscht, geheel. De eigenlijke steeds geldende ritus bestaat dus slechts in het oprichten van den brandstapel op een heuveltje, 't zij hooger of lager en het met zand bedekken van alles na de plechtigheid. Ook de groote zeldzaamheid van metalen bijgaven enz. in urnen, wordt zoo veel duidelijker, dan wanneer men zou meenen dat het er om te doen was zooveel mogelijk alle resten met wat er te zamen daarmee verbrand was, te verzamelen.

Dr. J. H. HOLWERDA Jr.

De Romeinsche hoeve bij den Heihof bij Valkenburg.

1°. De aanleg.

Nadat in het voorjaar 1906 door den heer Kessels op zijn land bij het graven Romeinsche scherven en met zwarten grond gevulde gaten waren gevonden, werden naar aanleiding daarvan hier ter plaatse de overblijfselen van eene Romeinsche boerenhoeve ontgraven.

Deze overblijfselen, bestaande uit twee groote fundamenten van kiezel, hadden behoord tot een aanleg gelijk die, in Limburg reeds meermalen aangetroffen, door Habets „eene dubbele

villa" genoemd werd. Heeft Habets echter begrijpelijkerwijze veronachtzaamd de grondsporen, welke tusschen zulke gebouwen hier weergevonden zijn en zonder twijfel ook elders aanwezig moeten zijn geweest, te onderzoeken, hier was het ons mogelijk ook den samenhang tusschen die twee steenen gebouwen vast te stellen (vgl. het model in vogelvlucht Pl. II¹ en de reconstructie Pl. II²).

Het grootste van de twee genoemde gebouwen vertoonde eene fundeering uit kiezel, gelijk vaak door Habets in Limburg is gevonden. Merkwaardigerwijs loopt deze fundeering niet in één stuk door, doch wordt zij gevormd door banken gestampte kiezel op afstanden van elkaar (men vgl. Pl. III¹ en ²; zulke kiezelbanken van dichtbij ziet men op Pl. V²). De door deze rijen kiezelfundeeringen omsloten ruimte bedraagt van de buitenzijde der kiezelbanken gemeten ongeveer 16,75 bij 11,25 M. Daar natuurlijk dergelijke kiezelfundamenten in lateren tijd kunnen zijn afgebrokkeld, is de preciese maat niet aan te geven. Het aantal kiezelbanken bedraagt aan de lange buitenzijde 9, aan de beide smalle zijden 7; ze liggen op eenigszins onregelmatige afstanden van elkaar en zijn zelf uit den aard der zaak niet onderling gelijk in grootte. De vraag rijst nu, hoe wij ons hier den bovenbouw hebben voor te stellen. Daar eene dergelijke onderbroken fundeering in de romeinsche architectuur voor een muur uit blokken gebouwd bekend is en er gelijk we zullen zien op een dergelijk fundament in het tweede gebouw werkelijk een blok mergelsteen is gevonden, meenden wij ons eerst dien bovenbouw als een bouw uit mergelblokken te moeten voorstellen. Ons bezwaar tegen de groote afmetingen van bijna 2 M. lengte, welke zulke blokken van de broze inheemsche mergelsteen, gelijk die ook bij dit gebouw is gebruikt, zouden moeten hebben gehad, werd eenigszins opgeheven door eene mededeeling van Dr. Erens dat de mergel waarmee de Romeinen bouwden, blijkens verscheidene in Limburgsche kerken voor de tweede maal gebruikte stukken uit bijzondere zeer sterk met fossielen doorzette lagen stamt en daardoor groote stevigheid

bezit, in tegenstelling met de gewone mergel, die werkelijk voor blokken van zulke afmetingen te broos zou zijn. Zoo zou men zich dus werkelijk den bovenbouw als een steenbouw kunnen denken, welke, later weggenomen, natuurlijk geen sporen meer achterliet, ware het bij deze voorstelling niet eenigszins vreemd, dat er niet meer regelmaat in de afstanden der kiezelbanken onderling te bespeuren was; vooral echter bestond de moeielijkheid in de verklaring van het kleinere aantal kiezelbanken aan de frontzijde, die te ver van elkaar liggen, dan dat men dien afstand door één steunblok overspannen kon denken. Meenden we eerst hier misschien eene reeks steenen bogen te mogen aannemen, die hier de afsluiting vormden, bij nader inzien leek een dergelijke bouw voor zulk eene eenvoudige hoeve te grootscheepsch.

Om deze redenen meenen wij meer te moeten overhellen tot eene andere voorstelling van dien bovenbouw, gelijk die door den tweeden ondergeteekende werd voorgestaan. Men kan zich namelijk de kiezelbanken als fundament voor steenblokken denken, die zelf palen hebben gedragen van een houten geraamte, dat op dezelfde wijze, als men dat nog wel o. a. ook in Limburg ziet, met zoogenaamd vakwerk was aangevuld; dit vakwerk bestond dan uit gedroogde leemtegels. Bij deze voorstelling is de eenigszins onregelmatige plaatsing der kiezel-fundamenten zeer wel te verklaren: die houten palen zullen wel niet op zoo regelmatige plaatsen hebben gestaan en daar de frontmuur op den hof uitkwam en eenige openingen moet hebben gehad, zal hier de te dragen muur minder zwaar zijn geweest en behoefde dus het aantal palen ook minder groot te zijn. Ook is het op zich zelf wel aan te nemen, dat een gebouw als zulk eene hoeve niet geheel uit steen was opgetrokken, terwijl ten slotte de onregelmatige plaatsing van de fundamenten van den binnenmuur, die het gebouw overlangs in tweeën deelt, ook beter begrijpelijk is wanneer men ze als ondergrond van palen, dan als dragers van steenblokken denkt.

Dat we ten slotte nog niet met volle zekerheid deze laatste

voorstelling durven te aanvaarden, vindt zijn grond in het feit, dat er van zulk een houten vakwerkbouw na verwoesting toch zeer waarschijnlijk sporen in den grond (als verbrand hout of verbrande leem) moeten zijn achtergebleven en dat daar boven deze fundamenten niets van is aangetroffen; wel meenden we bij het begin der opgraving bij het straks te bespreken tweede gebouw in den bovenlaag iets van dergelijke sporen te vinden, doch het was zoo weinig, dat we dadelijk aan lichte binnenwanden, niet aan een eenigszins zwaardereren buitenmuur dachten. Had hier een steenen muur op deze fundamenten gestaan, dan zou men beter begrijpen, hoe deze was weggenomen zonder zulke sporen achter te laten. Al is het dus eenigszins aarzelend, toch meenen we de laatst genoemde verklaring als het waarschijnlijkst te moeten aannemen.

Hoe het zij, deze door dezen bovenbouw omsloten vierhoek met zijne verdeeling in een groot voorgedeelte en eene kleine achterhal biedt ons den eenvoudigsten vorm van eene romeinsche hoeve. Naar analogie met elders opgegraven villae mogen we aannemen, dat het eerste een open hof vormde, terwijl de achtergelegen hal overdekt was, van welke bedekking nog dakpanfragmenten gevonden zijn. Dit dak liep aan den kant van den hof schuin naar beneden, het diende ter beschutting van vee, wagens en werktuigen, die in de ongeveer $2\frac{1}{2}$ M. diepe remise hunne plaats vonden. In deze dus gevormde langwerpige vierkante remise vinden we nog slechts op twee plaatsen de sporen van eene verbrande plank, verder was er niets te constateeren. Bijzonder merkwaardig was nog in den grooten hof in den Noordhoek van het gebouw een vierkant gat vrij regelmatig met steenen omzet aan de drie binnenzijden, terwijl de vierde zijde in de richting van den loop der fundamenten door groote onregelmatige steenen was gesloten (zichtbaar op Pl. III¹). Dit gat was met een sterk doormengden grond gevuld, die tot op het zuivere leem eene diepte had van ± 80 cm. beneden het niveau van de nabijgelegen fundamentbank. De gemengde grond liep nog een klein eindje naar buiten het

vierkante gebouw door; wij meenden daarin een mest- of afvalput te herkennen.

Aan de resten van dit groote gebouw sluit zich ten N.W. een terrein aan, waar vlak onder den bovengrond eene laag zwarte, sterk met houtskool doormengde grond werd aangetroffen. Aan de oppervlakte van dezen zwarten grond werden eenige middeleeuwsche scherfjes gevonden, waaruit dus viel op te maken, dat deze zwarte gemengde grond, ongetwijfeld de verbrande resten van een houten aanleg, nog tot zoo lang aan de oppervlakte moet hebben gelegen. Ten einde nu den aard van den aanleg te onderzoeken, waarvan hier de verbrande overblijfselen aanwezig waren, werd de zwarte grond laagsgewijze weggenomen tot een eindje beneden het niveau der fundamentbanken van kiezel van het boven besproken gebouw. Op die hoogte, even beneden deze fundamenten, waren we vrij zeker even lager dan de begane grond in ouden tijd. Op deze diepte gekomen konden we dan ook in den grond het benedenste gedeelte terugvinden van de houten palissaden en andere houten bouwgedeelten, waarvan het verbrande bovengedeelte de boven besproken zwarte laag had doen ontstaan. Ook diep in den grond waren de palen enz. verkoold, terwijl de verkleurde grond, die de greppels, waarin zij eenmaal geplaatst waren, vulde, duidelijk afstak tegen het gele leem van den bodem zelf (vgl. het model in vogelvlucht Pl. II¹).

Op deze wijze viel het te constateeren, hoe aan den N.W. hoek van het boven beschreven gebouw op ongeveer 4 M. daar vandaan eene greppel loopt ongeveer 1,10 c.m. diep beneden het kiezelfundament, in rechte richting precies in het verlengde van dit fundament naar het N.W. Het ronde profiel van deze greppel, de vele houtskoolstukken in de vulling ervan maken het vermoeden tot zekerheid, dat deze is gegraven om er eene palissade in te zetten; zelfs bleek op eene plaats aan de doorsnee van de greppel, dat aan de buitenzijde van die palissade ook schuine schoorpalen hebben gestaan. Een dergelijke verkoelde schuine paal werd in de doorsnee weergevonden (een en ander

zichtbaar op Pl. IV²). Daar de diepte van de greppel ruim één meter bedraagt, zal men bij de gewone berekening, dat bij de Romeinsche palissaden $\frac{1}{3}$ der palen in den grond werd gezet, de hoogte ervan op $\pm 2\frac{1}{2}$ M. mogen schatten.

De ruimte van ± 4 M. breed tusschen het boven beschreven gebouw en de palissade vertoonde onder eene doormengde laag zeer spoedig reeds een zuiver leem, waarin zich slechts drie paalgaten afteekenden. Waarschijnlijk hebben we hier een ingang te veronderstellen; in hoeverre deze paalgaten hier aan een hek zijn toe te schrijven is onzeker. De hier bedoelde palissade loopt over eene lengte van ongeveer $7\frac{1}{2}$ M. door, dan komt er weer eene strook volkomen zuiver ondoorgraven leem onder den bovenlaag en daarna weder een vrij diep gat ± 1 M. onder het niveau van de bovenbedoelde kiezelbanken. Ook hier wijst de zwart-grijze met houtskool doormengde vulling van het gat en zijn ronde vorm op eene palissade, die er in moet hebben gestaan, echter in eene geheel andere richting dan de vorige, vrij wel zuiver van N. naar Z. Deze palissadegreppel staat met een eenigszins scherpen hoek op de vorige. Merkwaardig is het, hoe deze greppel naar het Z. plotseling ondieper wordt en overgaat in eene slechts ± 50 c.m. diepe strook zwarte grond, geheel uit vergane houtskool gevormd (zichtbaar op Pl. IV¹). Deze strook is niet anders te verklaren dan door aan te nemen, dat hier eene balkenlaag in den grond was verbrand en bij het uitruimen van de zwarte vulling uit het omringende zuivere leem meenden we ook nog de afteekening van liggende balken in het leem te zien. Eene dergelijke balkenlaag moet als onderlaag hebben gediend en wel waarschijnlijk van eene houten schutting of van een lichter muur uit leem opgetrokken in een geraamte van hout. Hiermee komt overeen dat hier vele sporen van half verbrand leem zijn gevonden benevens talrijke spijkers. Zoo zal dus het terrein voor het boven beschreven gebouw, aan de eene zijde door de bovengenoemde palissade afgesloten, hier door een leemen wand zijn begrensd. Deze leemen wand moet waarschijnlijk als achterwand hebben gediend voor een afdak. Immers even-

wijdig daarmee op $\pm 1\frac{1}{2}$ M. afstand ervan werden in den grond paalgaten gevonden en hier in den omtrek was de bovenlaag sterk met pannenfragmenten doormengd.

De gleuf, die dezen leemen wand vertegenwoordigt, beslaat met de palissadegreppel, waarvan zij uitgaat, eene lengte van ongeveer 11,50 M. Twee betrekkelijk diepe paalgaten aan weerszijden van dien wand staan waarschijnlijk met dezen in verband. Overigens loopt deze gleuf naar het Z. uit op eene zeer diepe palissadegreppel (diepste punt ± 160 c.m. beneden de bovengenoemde kiezelfundamenten), waarin weer blijkens den zwart-grijzen met houtskool doormengden grond eene palissade moet hebben gestaan, die naar het Z. O. omhoog (zichtbaar op Pl. IV¹).

Op die wijze wordt voor het grootste gedeelte van het groote gebouw een hof gevormd, aan de eene zijde door het gebouw, aan de andere door afdak en palissade afgesloten. Dat hier ook waarschijnlijk de voorhof der boerderij te zoeken is, blijkt uit de diepgaande sporen gemengden mestachtigen grond onder de bovengenoemde zwarte laag. Die voorhof lag slechts naar het Z. geheel open.

De boven genoemde nu vormt verder de Z.O. grens van eene ruimte, die aan de Z.W. en N. zijde wordt ingesloten door zeer lichte brandsporen (gedeeltelijk zichtbaar op Pl. IV¹). Aan de N. zijde sluiten deze brandsporen aan op de bovengenoemde palissade met een ruimte van $1\frac{1}{2}$ M. er tusschen. De loop van deze brandsporen, resten van enkele verbrande palen van een hek b.v., doet vermoeden, dat de bedoelde ruimte aan die zijden door een hek was afgesloten. Deze ruimte diende dan als voorhof van een tweede gebouw, waarvan de kiezelfundamenten in denzelfden vorm als bij het vorige doch in een zeer slechten toestand werden weergevonden (zichtbaar op Pl. V¹). Verscheidene der kiezelbanken waren hier weggegraven door den landbouw. Toch was het mogelijk de waarschijnlijke afmetingen van dit gebouw op ± 10 bij ± 7 M. vast te stellen. Slechts nog 7 kiezelbanken werden

weergevonden. Zeer merkwaardig in situ was hier de reeds vermelde vondst van een mergelblok op een van de kiezelbanken; bovendien werden nog twee losse blokken er naast gevonden evenwijdig met den door de kiezelbanken aangegeven loop van den muur. Omtrent eene verdere reconstructie van dit gebouw kunnen we verwijzen naar wat we omtrent het eerste gebouw zeiden.

Zoo lag dus ten N.W. van het groote gebouw met zijn door een houtbouw gevormden voorhof een tweede gebouw met het eerste door eene met een lichten houtbouw omgeven ruimte verbonden; merkwaardig was de grond in deze ruimte grijs doorschoten, als waren hier wortels in het leem ingedrongen en vergaan. We zien hier dus duidelijk, hoe beide gebouwen met de houten aanleg er tusschen als één geheel te beschouwen zijn en we herinneren er hier aan, hoe ook Habets vroeger meestal twee steenen gebouwen, op korten afstand bij elkaar, eveneens op kiezel gefundeerd gevonden heeft, al is de samenhang van de twee door middel van een houtbouw er tusschen hem ontgaan. Mogen we het groote gebouw met zijn voorhof zeker als de eigenlijke boerderij beschouwen, het ligt voor de hand in het kleinere met zijn naar die boerderij toegekeerden tuin, het woonhuis te zien. Daarmee komt ook overeen, dat het grootste aantal scherven van huishoudelijk vaatwerk dan ook hier zijn gevonden.

Een eigenaardigen kijk op de toestanden van het land in dien tijd geeft ook het feit dat deze hoeve hier absoluut onbeschermd, zonder eenige versterking gelegen heeft; er moet toch zeker in deze streken eene hooge mate van rust en orde hebben geheerscht om zoo iets mogelijk te doen zijn. Die tijd zelve wordt nauwkeurig bepaald door:

2° de vondsten.

De vondsten bestaan uit:

- 1°. Bouwfragmenten als spijkers, dakpannen waarvan twee gestempeld met C E C, vorsten, een ronde tegel (als van een hypokaust; iets dergelijks was echter niet aanwezig), mergelfragmenten.
- 2°. Molensteen-fragmenten.

- 3°. IJzerwerk, behalve de genoemde spijkers en eenige onherkenbare gereedschappen een groot stuk van eene lange dunne speer en fragmenten van een zwaard.
- 4°. Glasfragmenten van een blauw-groen geribt kommetje van vrij grof werk.
- 5°. Vaatwerk, en wel:
- A. Terra sigillata.

Behalve verscheidene vrij onherkenbare fragmenten verdienen hiervan bijzondere vermelding:

a. Versierde terra sigillata, vorm Drag. (vg. Bonn. Jahrb. 1895) 37.

1. geelrood fragment met een klein stukje relief, waarschijnlijk in een zeer laten metopenstijl, eind 2^e eeuw (Pl. VI^a).

2. geelrood fragment met relief in bijzonder groven losse-dierstijl, daaronder halve bogen en guirlandes, eind 2^e eeuw.

3. fragment met een stuk afgesleten relief, zeer zacht, bovenaan eierlijst, daaronder een band van uit halve boogjes gevormd ornament, eind 2e eeuw (Pl. 6^b).

4. fragment, donkerrood in laten medaillen-boogstijl gelijk vaak in Arentsburg voorkomt. In het medaillon een Eros en onder een boog een visch (als Déchelette Vas. orn. type 1050, maar afwijkend). Tusschen boog en medaillon een bladornament met dier (haan) er boven, laatste deel 2e eeuw (Pl. VI^c).

5. fragment van eene zeer groote kom met bijzonder grooten 7 c.m. breeden rand, vrij donkere zwart gebrande sigillata. Onder den rand staat onderstboven eene eierlijst, daaronder een fries van halve bogen. Derde eeuwsch werk (Pl. VI^d).

Voor zoover te beoordeelen is een en ander waarschijnlijk werk uit eene Germaansche fabriek in Zd. Deutschland. Verdere stukken van dezen vorm zijn onherkenbaar.

b. Terra sigillata met barbotine versiering. Enkele fragmenten van zachte geelroode sigillata behoorden tot eene

grootere vaas (vorm onherkenbaar) versierd met de bekende bladeren in barbotine (vgl. Drag. 52). Ze behooren tot 't eind van de 2e of de 3e eeuw.

c. leeuwenkopschalen (Drag. 45) komen in fragmenten betrekkelijk veelvuldig voor. Slechts één leeuwenkopje is bewaard in een zeer verloopen stijl, waarschijnlijk uit de 3e eeuw (Pl. VI^{e en f}).

d. Onversierde terra sigillata.

1. een bodemfragment van een laten vorm van Drag. 31 met de onleesbare resten van een stempel, tweede eeuw.

2. randfragment van een schaalte, Drag. 32, tweede eeuw of later.

3. fragmenten van een kommetje, Drag. 33, vrij goede sigillata uit de tweede eeuw.

4. fragmenten van groote grofwandige schalen, vorm ongeveer als Drag. 32. Slechte sigillata, thans bijna zonder glazuur, waarschijnlijk 3^e eeuw.

5. behalve de sub. c. genoemde leeuwenkopschalen komen fragmenten van zeer ruwe wrijfschalen zonder versiering voor van een slecht soort sigillata, waarschijnlijk 3^e eeuw.

B. gladde en geschilderde waar.

De fragmenten hiervan zijn betrekkelijk zeldzaam. We onderscheiden:

a. Terra nigra-achtig vaatwerk; behalve eenige minder belangrijke stukken:

1. het onderstuk van een grauw terra nigra-achtig urntje op de wijze als Koenen Gefässkunde X 22 doch zonder andere versiering als enkele gearceerde bandjes. De voet is goed rond afgedraaid en gaat slank op. Het geheel maakt een vroegen indruk en zal mogelijk nog tot het eind van de eerste eeuw behooren. Daar het in de vulling diep onder in de palissadegreppel is gevonden en het daar dus bij den aanleg van het gebouw gebroken is ingeworpen, verzet zich dit stuk allerminst

tegen de dateering van den aanleg in de tweede eeuw, ons door het andere vaatwerk gegeven.

2. Enkele kleine fragmenten van bodemstukken van terra nigra van minder fijne bewerking, waarschijnlijk begin tweede eeuw.

3. Fragmenten van een soort beker met indrukken, ongeveer als Koenen XVI 12 en wel van een grijsgrauw terra nigra-achtig baksel zonder versiering, begin 2^e eeuw.

4. Fragmenten van eene schaal met ronden rand van grijsgrauwe terra nigra, als Koenen IX 23, vrij grof en laat.

5. Op den overgang van dit vaatwerk tot het ruwwandige staat het groote fragment en het voetje van een dergelijk stuk, eveneens diep onder uit de palissadegreppel voor den dag gekomen. Het is een ovale urnvorm van een zeer goed grijsgeel aardewerk met gearceerde banden versierd, eene latere voortzetting van zeer vroege stukken als Koenen X 3 en waarschijnlijk nog uit het laatst van de eerste eeuw (Pl. VIⁱ).

b. mat geschilderd vaatwerk van rood baksel. Hiervan zijn slechts enkele vrij onherkenbare fragmenten gevonden.

c. mat geschilderd vaatwerk van wit papierachtig baksel; onder de fragmenten zijn de volgende bijzonder te noemen:

1. fragmenten van verscheidene matzwart geschilderde urntjes, vorm ongeveer Koenen XVI 7—8, met gearceerde banden.

2. voetje van een urntje (vorm onkenbaar) in gevlamd geel en grijsbruin.

3. fragmenten van platte schalen met rond opstaanden rand met grijsbruine matte beschildering.

4. Tot deze laatste groep behooren waarschijnlijk ook een aantal fragmenten van schalen van denzelfden vorm, waaronder eenige van zeer groote stukken, die thans effen wit zijn en dus op het pijparden vaatwerk gelijken, maar zeer waarschijnlijk op eene zelfde wijze beschilderd zijn geweest.

C. Pijpaarden vaatwerk.

Hiertoe behoort de groote massa der scherven, die voor het grootste gedeelte verder onherkenbaar zijn.

Een onderscheid maken:

a. duidelijk herkenbare kruikfragmenten:

1. halzen, bodems en andere fragmenten van kruiken, model Koenen XV 15, na het midden van de 2^e eeuw (Pl. VI^{g, h}).

2. een paar halzen van kleine platte kruiken ongeveer van model K. XV 20 en waarschijnlijk omstreeks denzelfden tijd.

b. ander vaatwerk.

1. een bodem en een stukje hals van een grof soort z.g. honingvat (als Koenen XI 20) uit de tweede eeuw.

2. onder het groote aantal onherkenbare scherven is ook één met arceerornament mogelijk van eene kruik of kruikamphora.

c. Zeer groot is het aantal wrijfschaalfragmenten van een aardewerk, dat het midden houdt tusschen dit en het ruwwandige.

D. Ruwwandig vaatwerk.

a. urnen.

1. Het interessantste gedeelte der gevonden ceramiëkvormen de urnranden, in ruim een vijftigtal variaties van vorm.

In de eerste plaats zijn eenige vrij scherpe profielen te noemen, gedeeltelijk van boven afgeplat (VI^{k en l}), zeer waarschijnlijk tweede eeuwsche vormen.

Op eene enkele uitzondering na vertoonen de andere stukken het dikke grove profiel van het eind van de 2^e en de 3^e eeuw; later zijn ze niet, er zit altijd nog eene zekere sierlijkheid in den vorm van het profiel.

Slechts enkele stukken vertoonen nog een randprofiel dat aan de buitenzijde nog niet verticaal geled is, wel zijn ze aan de bovenzijde hartvormig hol (VI^m); in het algemeen zijn deze vormen 't oudst.

Bij een aantal is de rand vrij sterk ontwikkeld, ook aan de buitenzijde en loopt dan vrij glad naar den urnbuik toe, (zooals n°. n). Bij andere is die rand ook vrij sterk ontwikkeld, doch scherp van den urnbuik gescheiden (VI°).

Bij verreweg het grootste aantal is echter de overgang van den ontwikkelden rand tot den urnbuik meer of minder gewelfd, waardoor de rand een dikker aanzien krijgt (later kenmerk) zooals b.v. VI^{p en q}. Deze stukken vormen als 't ware een overgang tot die, waar de bovenrand aan de buitenzijde door een ontwikkelde, sterk sprekende ribbel van den urnbuik gescheiden wordt (zooals VI^{r, s, t}), zoodat een dikke, aan de buitenzijde verticaal geleede rand uitstaat.

Zoo geeft het hier gevonden materiaal een vrij volledig beeld van de ontwikkeling der randvormen in de laatste helft van de 2^e en de eerste van de 3^e eeuw.

2. Van de verdere urnfragmenten zijn nog te noemen verscheidene bodems, grof afgedraaid en onbelangrijke wandfragmenten, een en ander meestal geelwit, soms roodachtig of zwartgrijs. Versiering door enkele ingedrukte horizontale lijnen komt voor, merkwaardig is verder op een fragment de in het Merovingische vaatwerk terugkeerende golflijn.

3. fragmenten van schalen met rondopstaanden wand en ronden riggelvormigen rand komen vrij talrijk voor, een vrij late vorm uit het eind der 2^e of 3^e eeuw.

4. Bijzonder frequent zijn de deksels en dekselfragmenten van dit ruwwandige aardewerk met groven knop; ze geven verder tot geen opmerking aanleiding.

E. Dikwandig vaatwerk.

a. Vele der bovengenoemde ruwwandige stukken hadden zulk eene dikte en grofheid, dat ze bijna reeds hieronder gerekend kunnen worden.

b. Het omgekeerde is het geval met vele wrijfschaalfragmenten, waarbij enkele vrij dunne stukken voorkomen

en, gelijk we boven zeiden, ook eenige betrekkelijk vroege vormen, waarvan het aardewerk bijna de fijnheid van pijpaaarde had.

1. bij deze stukken, alsook bij eenige echte grof-dikwandige, ligt de breedte van den rand in verticale richting vlak tegen den wand van de schaal aan (oudere vorm).

2. bij de meeste is de rand eerst met een zwaren ribbel voorzien en dan naar beneden sterk omgebogen (jongere vorm). Deze ribbel vormt dan de tuit op den omgebogen rand.

- c. Enkele fragmenten van bijzonder grove amphoren waarschijnlijk, o. a. eenige bodemstukken en urnfragmenten, zijn nog te noemen.
- d. Betrekkelijk zeer groot is het aantal fragmenten van groote kuipen met zeer breede, horizontaal naar binnenstaande randen. Op deze fragmenten komt vaak de versiering voor van opgelegde banden of ribbels door vingerindrukken geornamenteerd.

Uit de boven gedetermineerde vondsten blijkt duidelijk, dat deze hoeve in de eerste helft van de 2^e eeuw ~~Χ~~Ω. Chr. waarschijnlijk gebouwd, in het begin van de derde moet zijn verwoest. Waar dit blijkens de kolossale brandsporen met geweld moet zijn geschied, verdient het vermelding, dat de sub. 3° genoemde wapenfragmenten gevonden zijn op eene plaats, waar we een der kleinere ingangen van den hof meenen te moeten zoeken.

Dr. J. H. HOLWERDA JR.

W. GOOSSENS, Prof. te Rolduc.

Opgravingen in het Klein-duin te Katwijk a. R.

In deze zanderij van den heer Baron v. Wassenaer v. Catwijk waren reeds vroeger door Janssen opgravingen gedaan op eenigén

afstand van de plek, waar thans voorwerpen en menschenresten voor den dag zijn gekomen. (vgl. Oudheidkundige Verhandelingen en Mededeelingen III blz. 46).

Voor wij hier ter plaatse kwamen, was het terrein door onbevoegden reeds te zeer doorwoeld om door systematische graving een ander resultaat te bereiken, dan het verzamelen der voorwerpen en het constateeren van de wijze, waarop zij werden gevonden. Hierbij werden wij nog bijgestaan door den heer W. J. Mulder S.J. litt. docts te Katwijk a/R.

Uit de beschouwing van het terrein bleek het volgende: De kleilaag, die men hier in de buurt onder het zand vindt, lag hier bijzonder hoog, naar schatting 1 à 1½ M. hooger dan elders. Vóór de overstuiving bestond hier dus een heuveltje, niet onmogelijk kunstmatig opgeworpen en op dit vluchtheuveltje heeft, gelijk straks zal blijken, gedurende verschillende eeuwen eene bevolking gewoond. Duidelijk blijkt verder, hoe op dit terrein water en zand hebben geworsteld. In de doorsnede van den grond ziet men verscheidene laagjes zand- en veengrond afwisselend boven elkaar; telkens is dus dit heuveltje niettegenstaande zijn meerdere hoogte overstroomd geworden en daarna, als het water wegliep, weer overstoven met zand. Dit afwisselend proces heeft zich vooral voortgezet na den tijd, dat de bevolking hier verdwenen is. Het is dus meer dan waarschijnlijk, dat de bewoners van deze plek, wier lijken hier ook zijn weergevonden, door zulk eene overstrooming zijn verrast. Want dat het hier geen kerkhof, maar eene woonplaats is geweest, blijkt uit het feit, dat de geraamten zoo maar door elkaar gevonden zijn, zonder dat in den grond een spoor van begraven zichtbaar is en verder uit de vondst van bouwfragmenten ter plaatse (zie beneden).

De skeletdeelen werden door de directie van het museum tot onderzoek opgezonden aan professor Bolk te Amsterdam, aan wiens mededeelingen we met zijn goedvinden het volgende ontleenen.

De skeletdeelen zijn de resten van 17, misschien 18 individuen, gelijk Z. H. G. bepaalde op grond der aanwezige dijbeenderen

of fragmenten daarvan. Het jongste individu was \pm 8 jaar; de jeugdiger individuen, die hier eventueel lagen, zullen wel geheel vergaan zijn. Van de schedels zijn er 9 in zoo'n staat behouden, dat er een index van te bepalen viel; het zijn ten deele regelmatig gevormde schedelvormen van het dolichocephale type. Eenige ervan waren van een fraaien ellipsoïden vorm, gepaard aan vrij stijl opklimmend voorhoofd. Men heeft hier te doen met het type, dat in de oude Germaansche „Reihengräber” overweegt, zooals dat blijkt uit de indices, die zijn als volgt: 74,8; 71,8; 72,9; 76,4; 74,4; 73; 76,6 en 71,7 (5 dolichocephaal, de rest mesocephaal). Alle leeftijden zijn vertegenwoordigd; toch valt het op, dat er veel resten onder zijn van onvolwassen individuen tusschen 14 en 20 jaar.

Verder zijn er een paar ribrudimenten onder, vermoedelijk van een rund.

Vondsten:

De voornaamste determineerbare vondsten zijn:

A. Bouwfragmenten.

1°. hiertoe rekenen we ook een grooten steen met diepe ronde uitholling, die mogelijk als paalstnt of tot een dergelijk doel gediend heeft; andere fragmenten van dergelijke steenen zijn er bij gevonden. Daar echter geen dezer stukken bij onze komst meer in situ lag, is het niet mogelijk meer een zeker oordeel over hunne bestemming uit te spreken.

2°. Fragmenten van eenige Romeinsche dakpannen.

3°. Stukken gedroogde klei, waarin duidelijk de afdrukken van takken zichtbaar zijn: blijkbaar brokken wandbekleding van hutten uit hout gebouwd (Pl. VII 1ⁿ).

4°. IJzerwerk, groote spijkers vooral, blijkbaar bij houtbouw gediend hebbende.

B. Vaatwerk.

Hierin zijn twee hoofdgroepen te onderscheiden:

a. Romeinsch,

b. barbaarsch vaatwerk.

De voornaamste der bedoelde fragmenten zijn:

a. Romeinsch vaatwerk.

1. Fragmenten terra sigillata van vorm Dragendorff (Bonn. Jahrb. 1895) 29; één er van met metopenversiering: twee gladiatoren strijdende; zeer goed werk. Eerste helft eerste eeuw na Chr. (Pl. VII 1^a).

2. Fragment terra sigillata van vorm Drag. 37, geelrood, latere medaillonstijl. Eerste helft 2^e eeuw (Pl. VII 1^b).

3. Fragment terra sigillata van vorm Drag. 37, bruinrood, waarschijnlijk losse figurenstijl, slordig werk 2^e eeuw na Chr.

4. Fragmenten van Romeinsche pijparden kruikjes, laat model, midden 2^e eeuw (Koenen XV 15; Pl. VII 1^c).

5. Romeinsch ruwwandig vaatwerk, meest late scherven, waaronder te noemen fragmenten van eene kom met dikken halfronden rand, grauwwachtig zwart, uit de 2^e eeuw na Chr. (Pl. VII 1^d) en eene groote platte schaal met ronden rand van zeer grof profiel waarschijnlijk uit de 2^e eeuw na Chr. (Pl. VII 1^e).

6. Romeinsche, dikwandige, ruwe scherven, verder niet dateerbaar.

b. Barbaarsch vaatwerk.

1. Germaansch vaatwerk uit de eerste eeuwen na Chr. (Pl. VII 1^f).

2. Latere scherven van een harder, op het Saksisch gelijkend baksel, ongeveer 6^e eeuw na Chr. of nog iets later; merkwaardig zijn hieraan vooral de kleine oortjes om een touw door te halen (Pl. VII 1^{g, h}).

3. Frankische, laat Merovingische en vroeg Karolingische scherven van een het Romeinsche imiteerend urntje (vgl. Koenen XX 12) en een geelrood, hardgebakken urntje met indrukken versierd (Koenen XX 24; Pl. VII 1ⁱ).

C. Allerlei.

1. Op een van de geraamten werd een snoer kralen gevonden van de gewone, eenvoudige, Merovingische soort, oranje, blauw, of wit, deze laatste uit verscheidene ringetjes bestaande (Pl. VI 1^k). In tijd komen deze kralen en dus ook de geraamten overeen met de sub. b 3 genoemde scherven, ongeveer 800 na Chr.

2. een ijzeren mesje, bij hetzelfde geraamte gevonden (Pl. VII 1^l).

3. een beenen spinschijfje met oogjes versierd, eveneens bij dat geraamte gevonden (Pl. VI 1^m).

Uit deze vondsten blijkt dus duidelijk, hoe deze plaats, die we voor een vluchtheuvel aanzagen, tusschen de 1^e eeuw en \pm 800 na Chr. op verschillende tijden bewoond is geweest, waarschijnlijk door eene inheemsche bevolking, die in de eerste eeuwen zeer sterk onder importinvloed van de in de nabijheid wonende Romeinen (we denken o. a. aan den Brittenburg) stond. Niet onwaarschijnlijk is het, dat hun nederzettingen verscheidene malen door het water zijn verwoest. Dat dit de laatste maal omstreeks 800 na Chr. moet zijn geschied, bewijzen de onder B b 3 en C 1 genoemde vondsten.

Dr. J. H. HOLWERDA JR.

N. J. KROM.

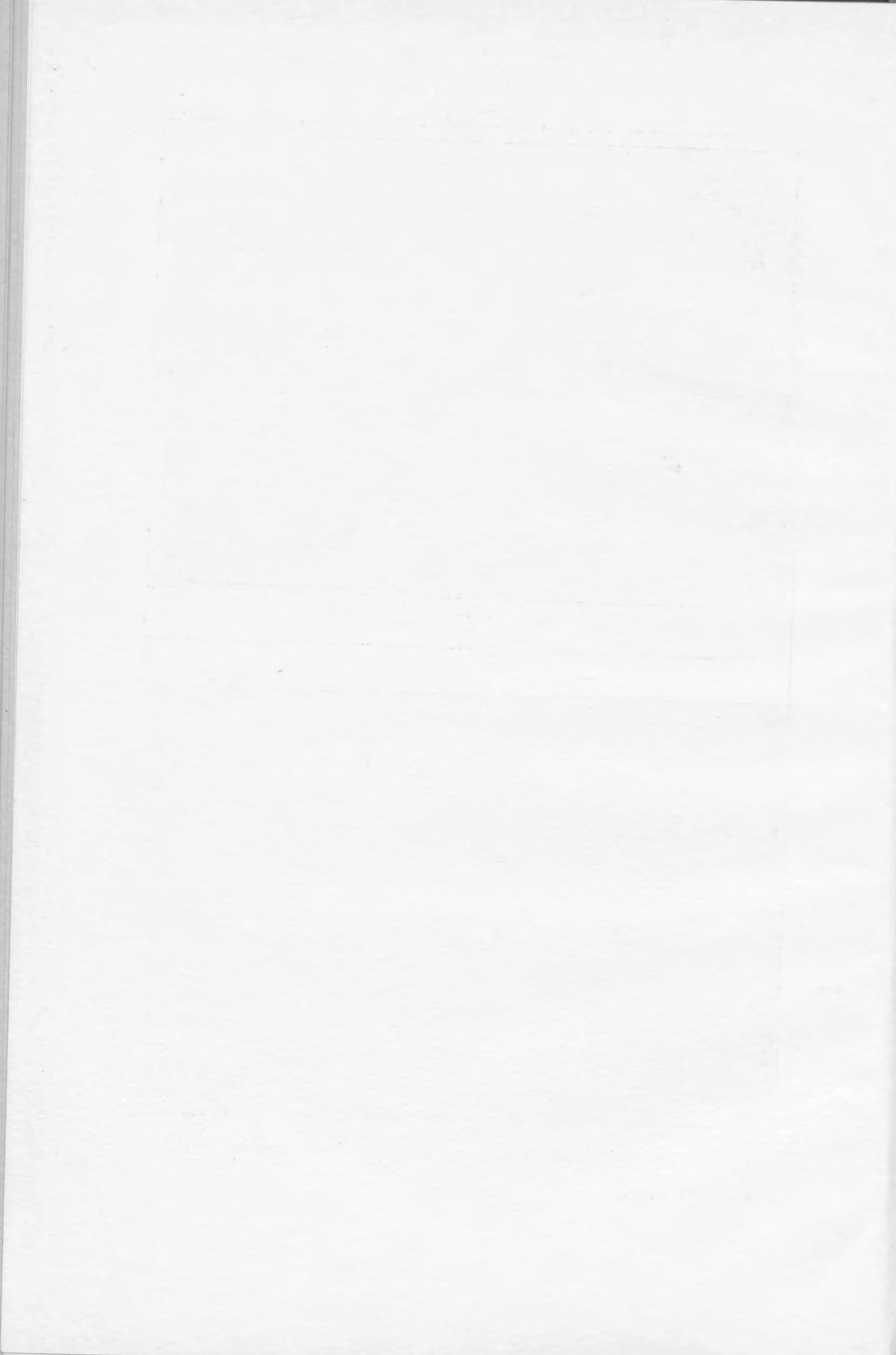
Opgravingen te Naaldwijk.

Op een terrein van den heer M. J. Vroeg werden vele scherven gevonden. Bij onderzoek bleek, dat dit terrein reeds vroeger was omgezet, waarbij alles van zijne plaats was gebracht en het meeste vernield. Wij moesten ons dus met het verzamelen der overblijfselen tevreden stellen. Hieronder waren enkele scherven van later Germaansch aardewerk uit de 2^e of volgende eeuwen na Chr. De groote massa werd gevormd door Mero-

vingisch vaatwerk uit ongeveer de 5^e eeuw van het bekende spitsbuijtype, (Koen. XX 3, 4, vgl. Pl. VII 2), waaronder vooral merkwaardig is een fragment van denzelfden vorm met de latere golflijn-ornamenten versierd (vgl. Pl. VII 2^c).

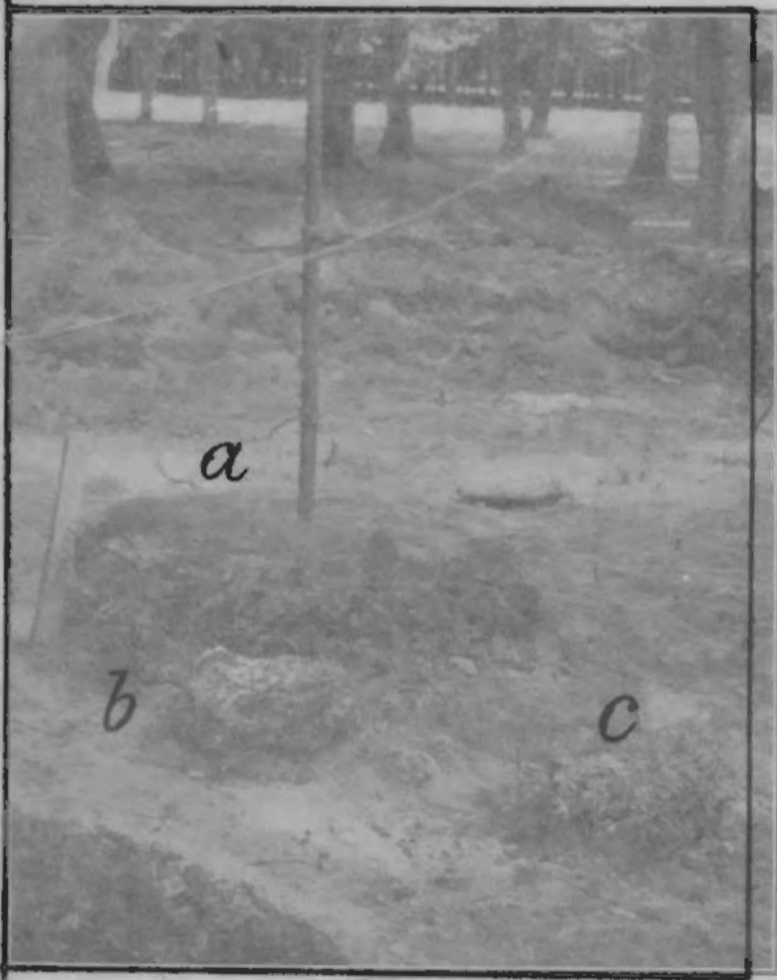
Een enkel fragment gesmolten glas en ijzer werd er nog bij gevonden zonder verdere beteekenis.

Dr. J. H. HOLWERDA JR.
N. J. KROM.

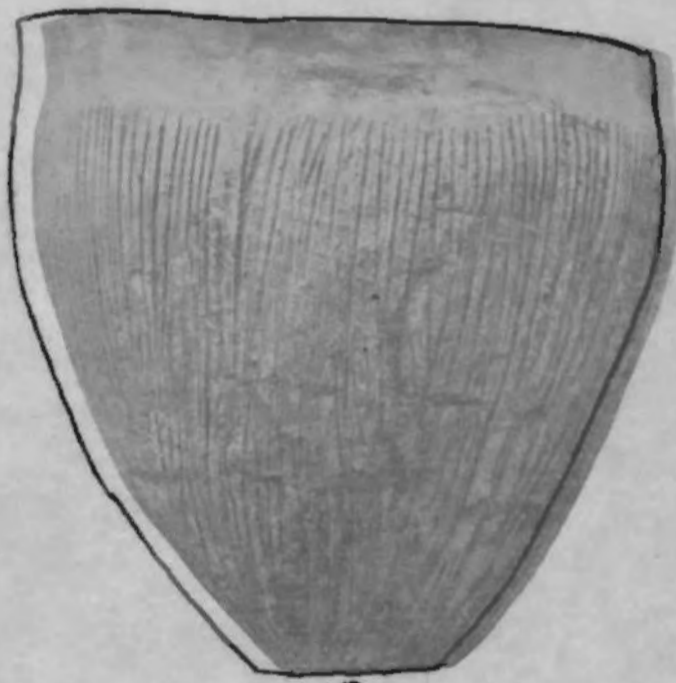

1

2

3

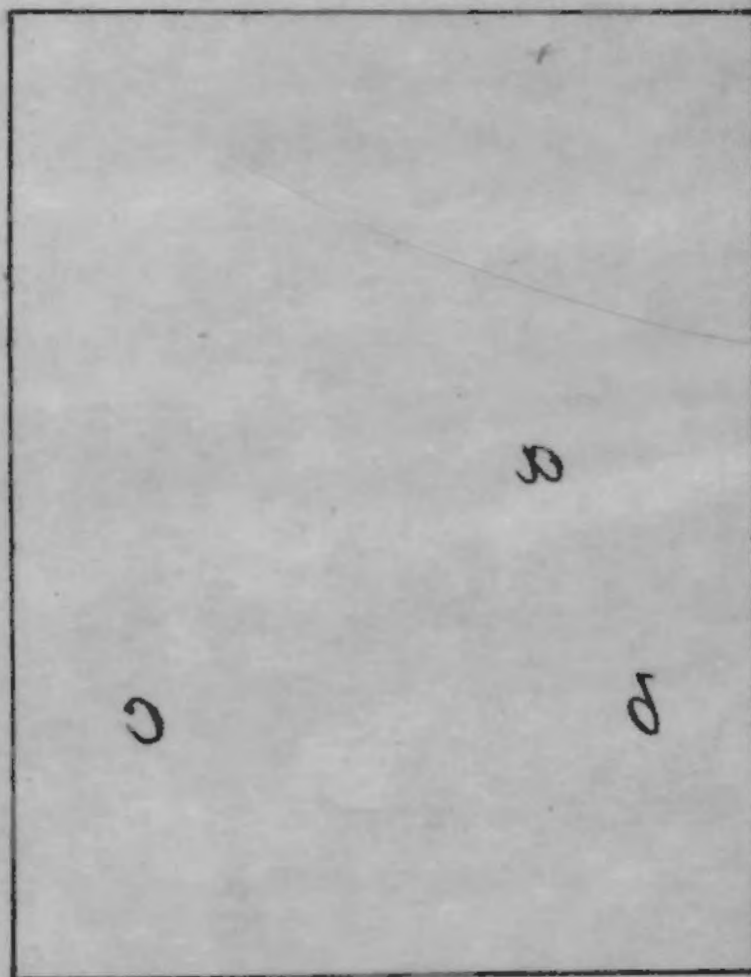
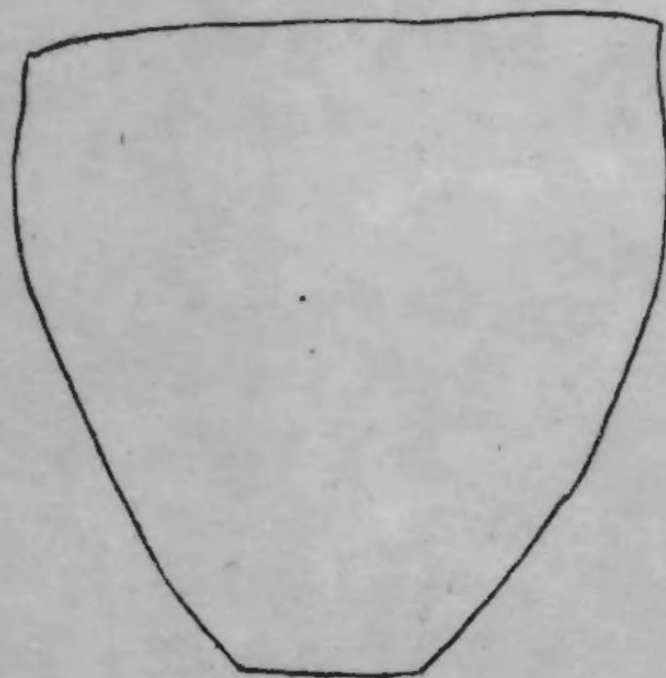
4

Pl. I. Grafheuvels bij Hoog-Soeren: 1. de groote heuvel (bij *a.* de brandplek, *b.* de urn, *c.* beenderen los in den grond, *d.* oude humuslaag); 2. detail van dien heuvel (*a.*, *b.* en *c.* als boven); 3. de urn uit den kleinen heuvel; 4. fragment Romeinsche fibula uit die urn.

vingisch vaatwerk uit ongeveer de 5e eeuw van het bekende spitsbuiktype, (Koen. XX 3, 4, vgl. Pl. VII 2), waaronder vooral merkwaardig is een fragment van denzelfden vorm met de latere golflijn-ornamenten versierd (vgl. Pl. VII 2^c).

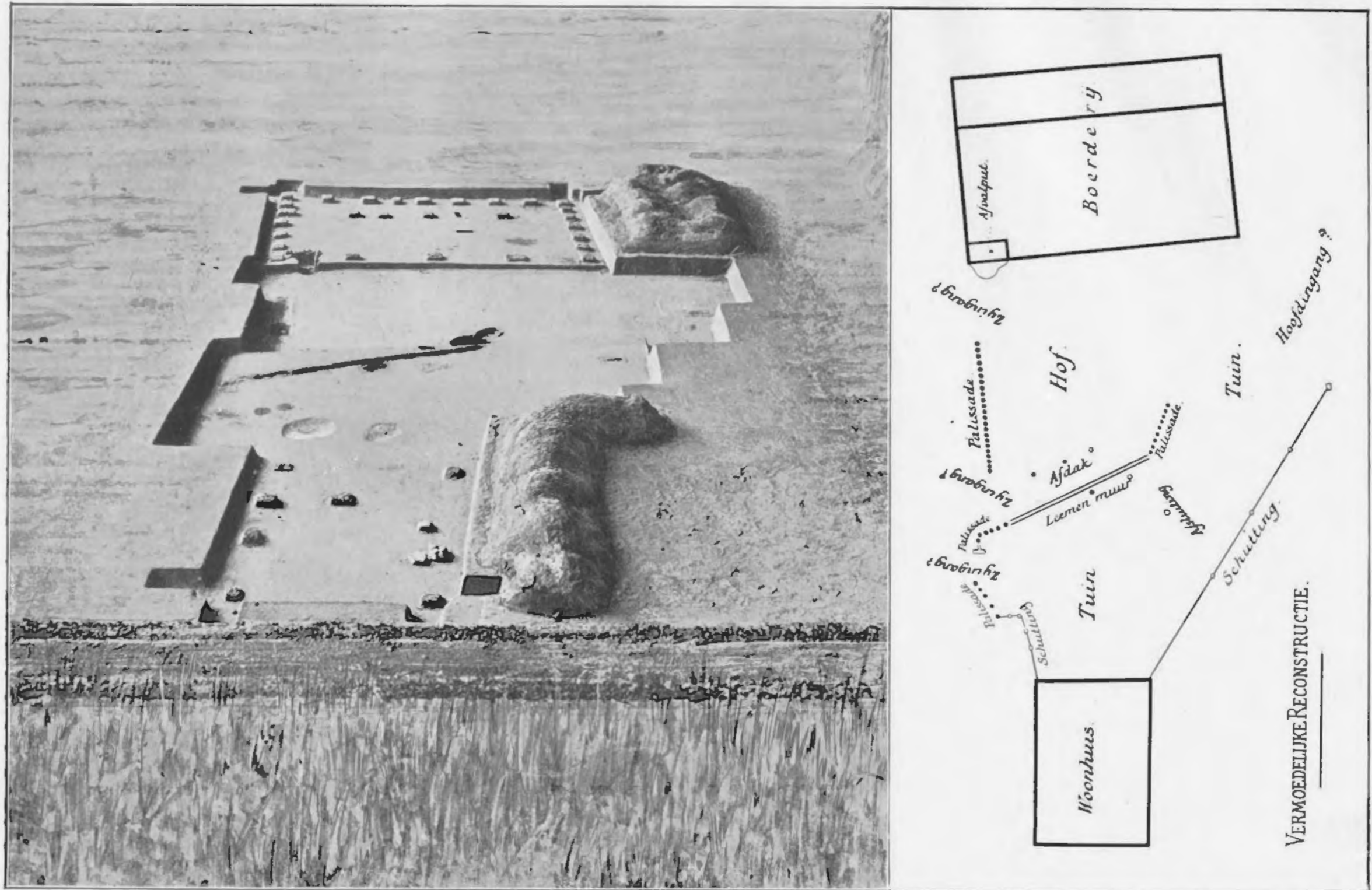
Een enkel fragment gesmolten glas en ijzer werd er nog bij gevonden zonder verdere betekenis.

Dr. J. H. HOLWERDA JR.
N. J. KROM.

Pl. I. Grafheuvels bij Hoog-Soeren: 1. de groote heuvel (bij *a.* de brandplek, *b.* de urn, *c.* beenderen los in den grond, *d.* oude humuslaag); 2. detail van dien heuvel (*a.*, *b.* en *c.* als boven); 3. de urn uit den kleinen heuvel; 4. fragment Romeinsche fibula uit die urn.

Pl. II. Romeinsche hoeve Valkenburg: Model in vogelvlucht van de grondslagen en de sporen van verbranden grond, welke in de vermoedelijke reconstructie er naast hunne verklaring vinden.

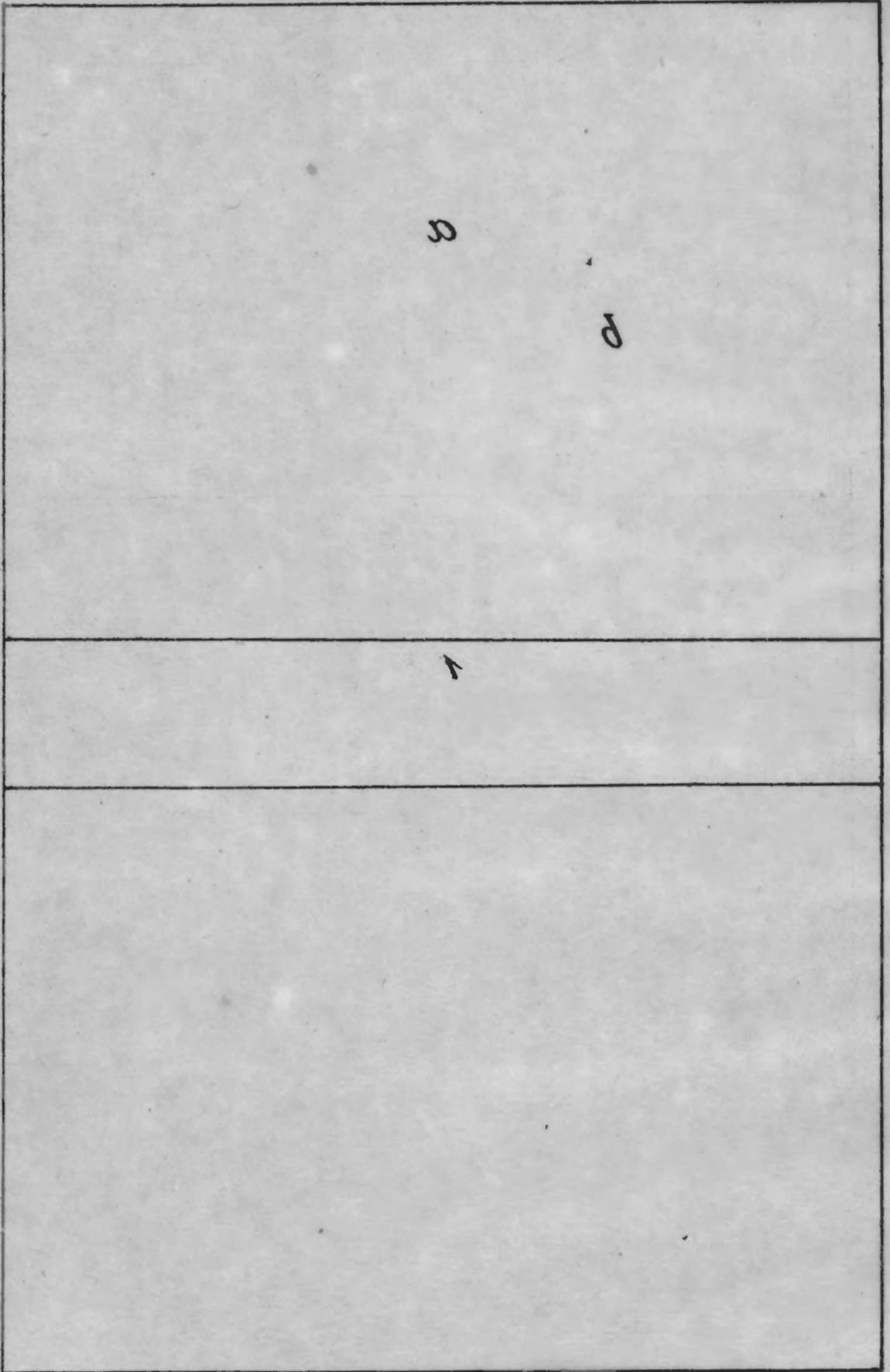

1

2

Pl. III. Romeinsche hoeve Valkenburg: 1. Kiezelfundament van het groote gebouw (*a*) en afvalsgat (*b*), gezien van het N.W.; 2. dezelfde fundamenten van het N.O. gezien.

3

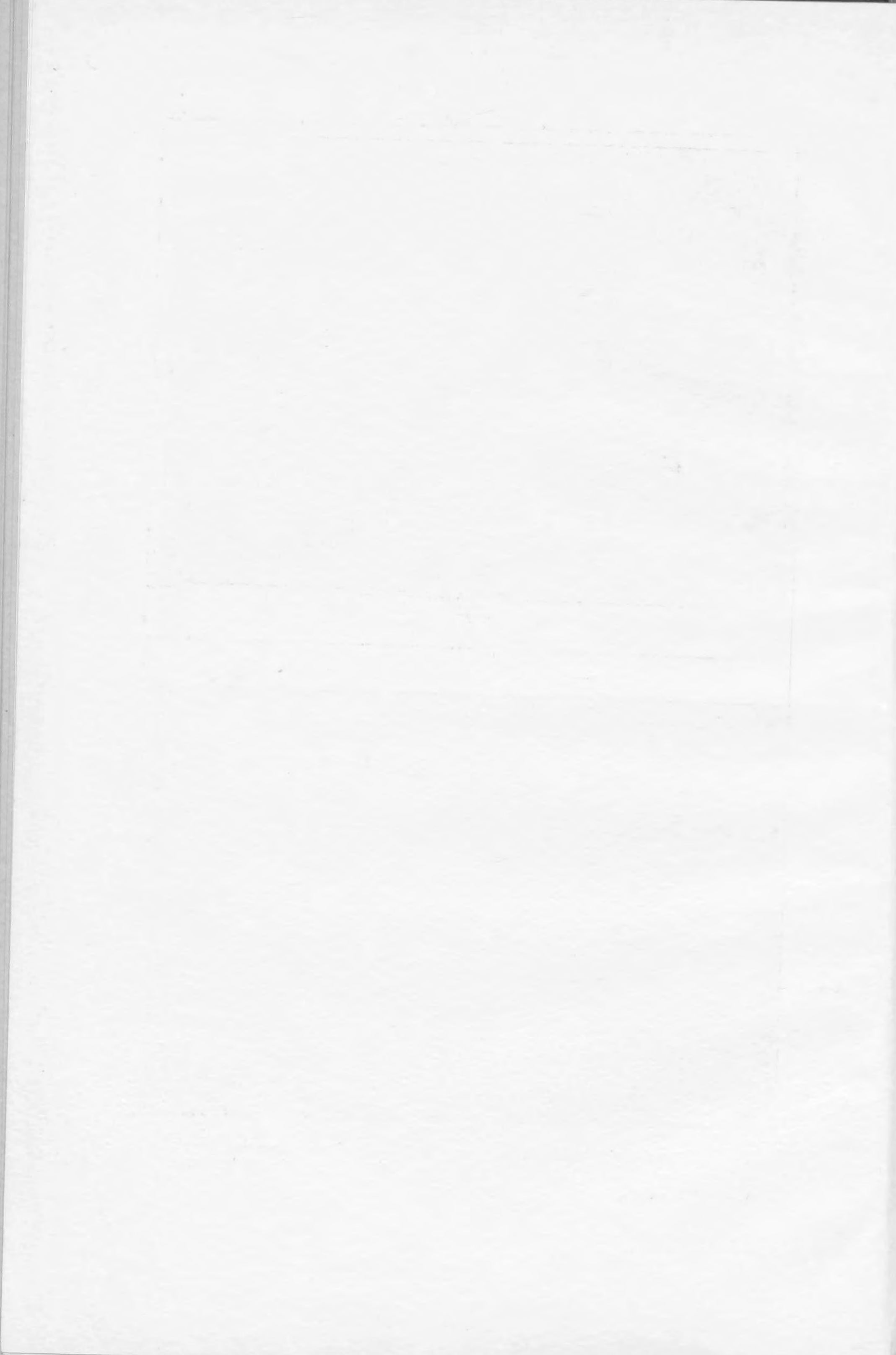
0

1

2

Pl. III. Romeinsche hoeve Valkenburg: 1. Kiezelfundament van het groote gebouw (*a*) en afvalsgat (*b*), gezien van het N.W.; 2. dezelfde fundamenten van het N.O. gezien.

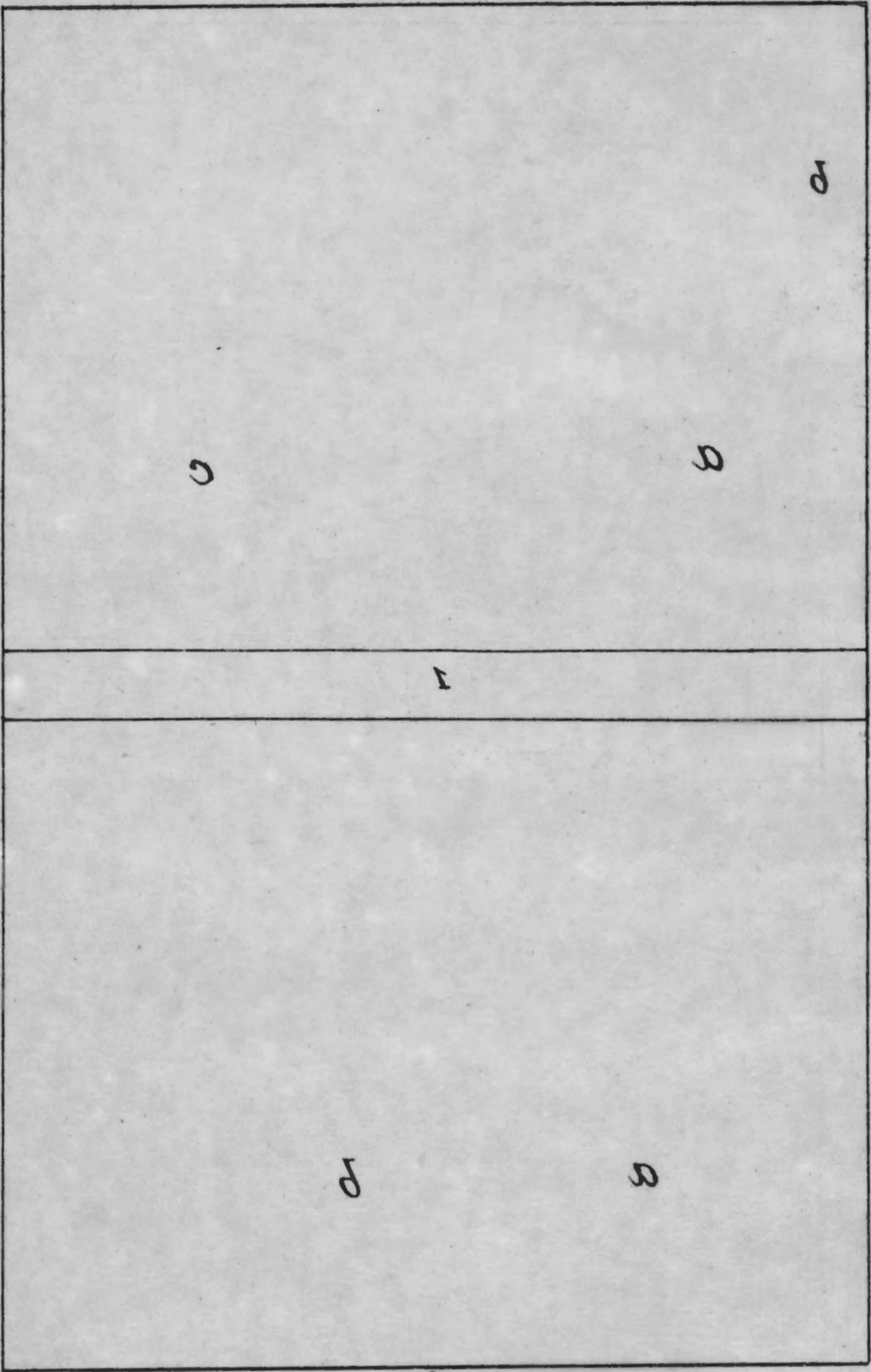

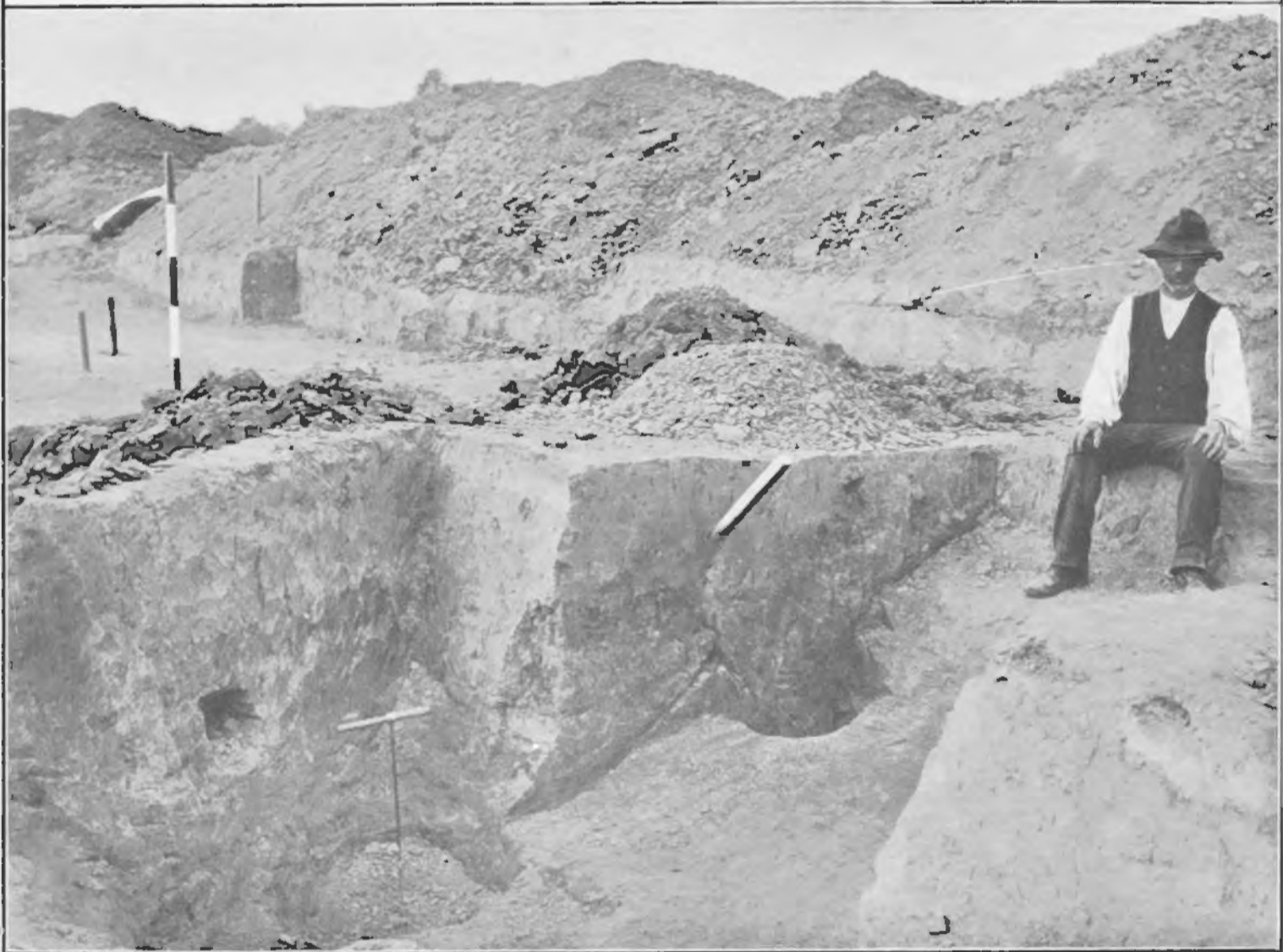
1

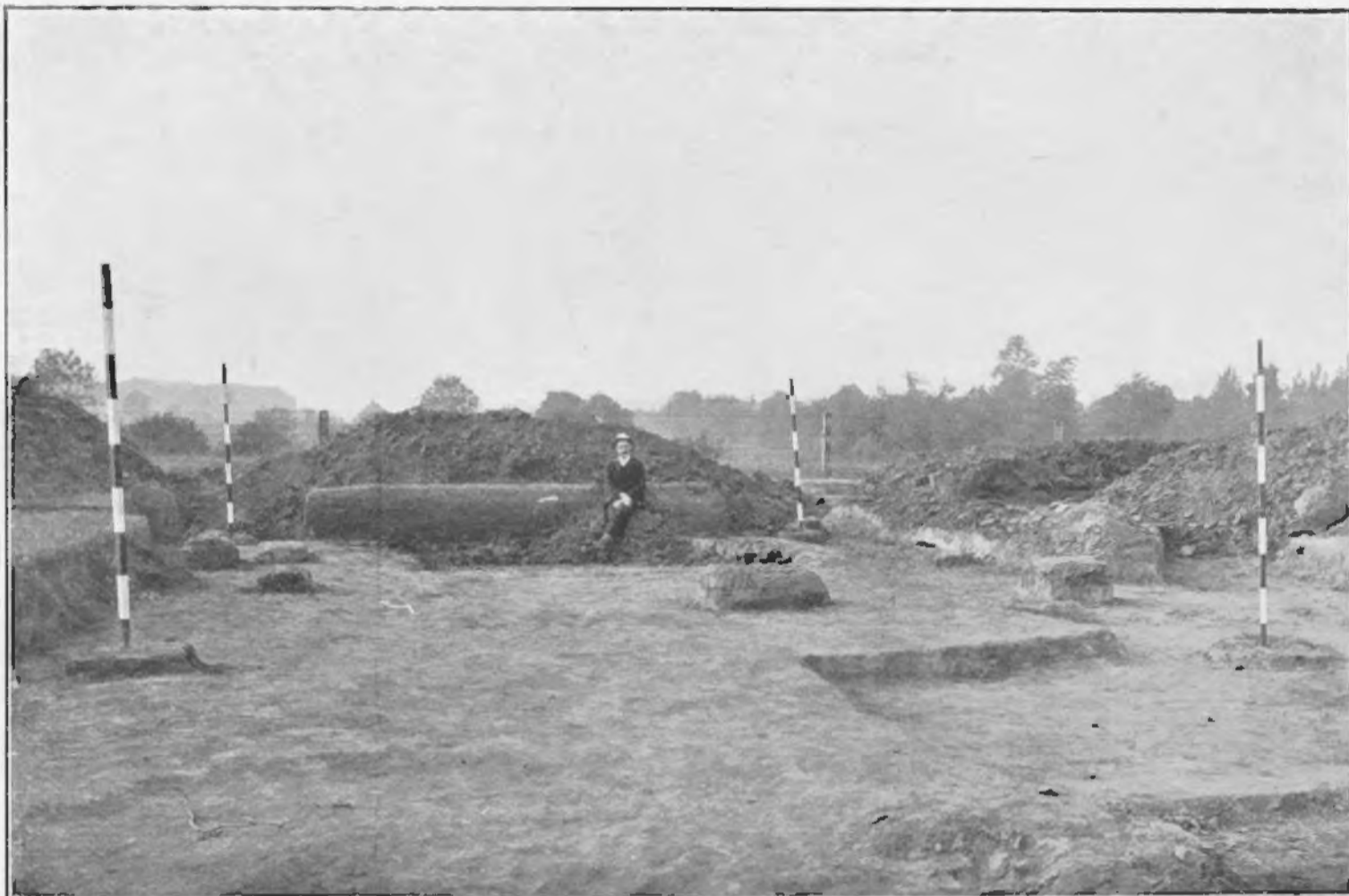
2

Pl. IV. Romeinsche hoeve Valkenburg: 1. Gleuf waarin de resten van de balkenlaag (*a*), uitlopend op de diepe palissadegreppel (*b*) ten W. van het groote gebouw; lichtere brandsporen van de schutting vóór het kleine gebouw (*c*); 2. Palissadegreppel (*a*) met schuin paalgat (*b*) ten N.W. van het groote gebouw.

Pl. IV. Romeinsche hoeve Valkenburg: 1. Gleuf waarin de resten van de balkenlaag (*a*), uitlopend op de diepe palissadegreppel (*b*) ten W. van het groote gebouw; lichtere brandsporen van de schutting vóór het kleine gebouw (*c*); 2. Palissadegreppel (*a*) met schuin paalgat (*b*) ten N.W. van het groote gebouw.

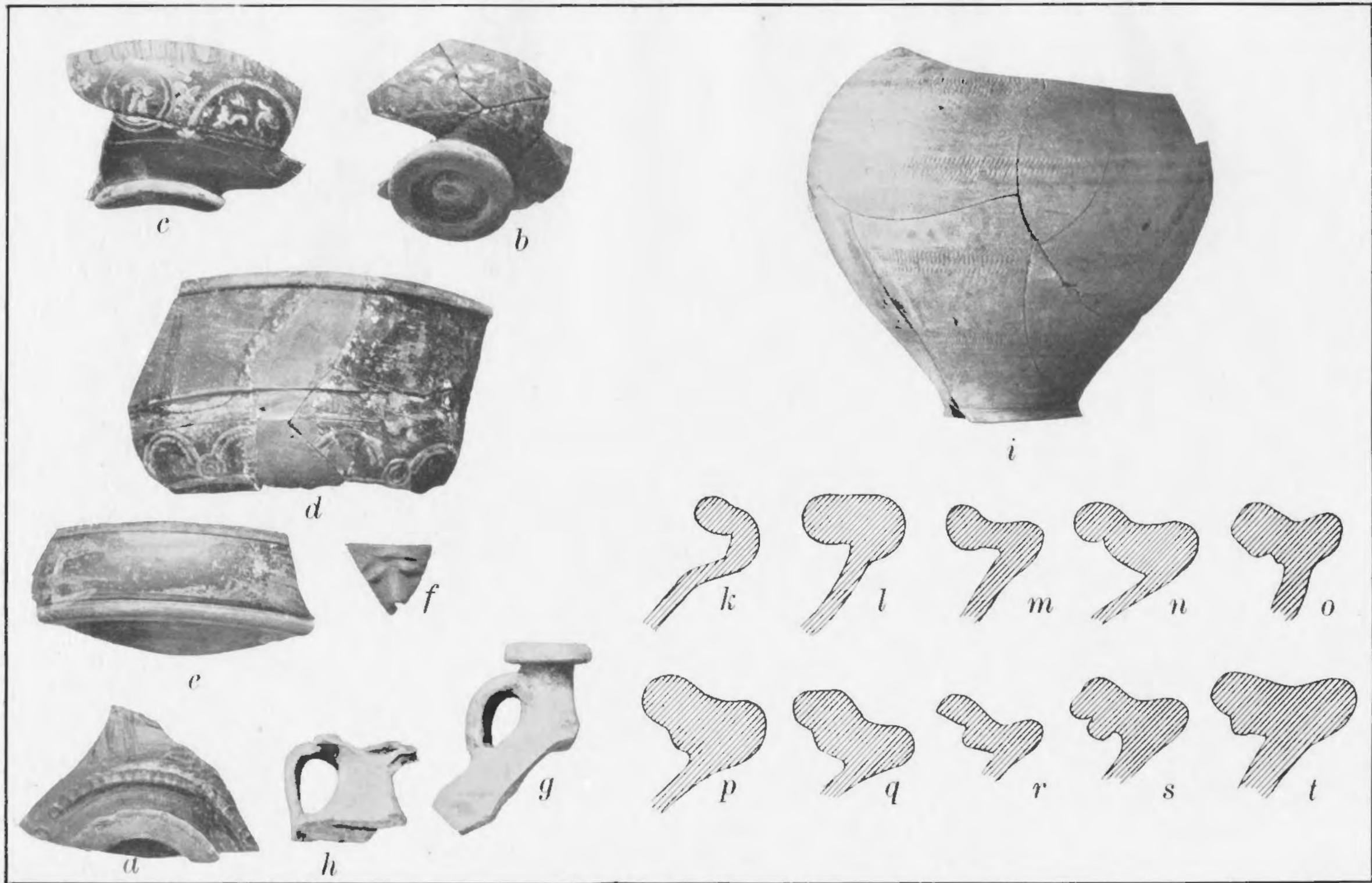

1

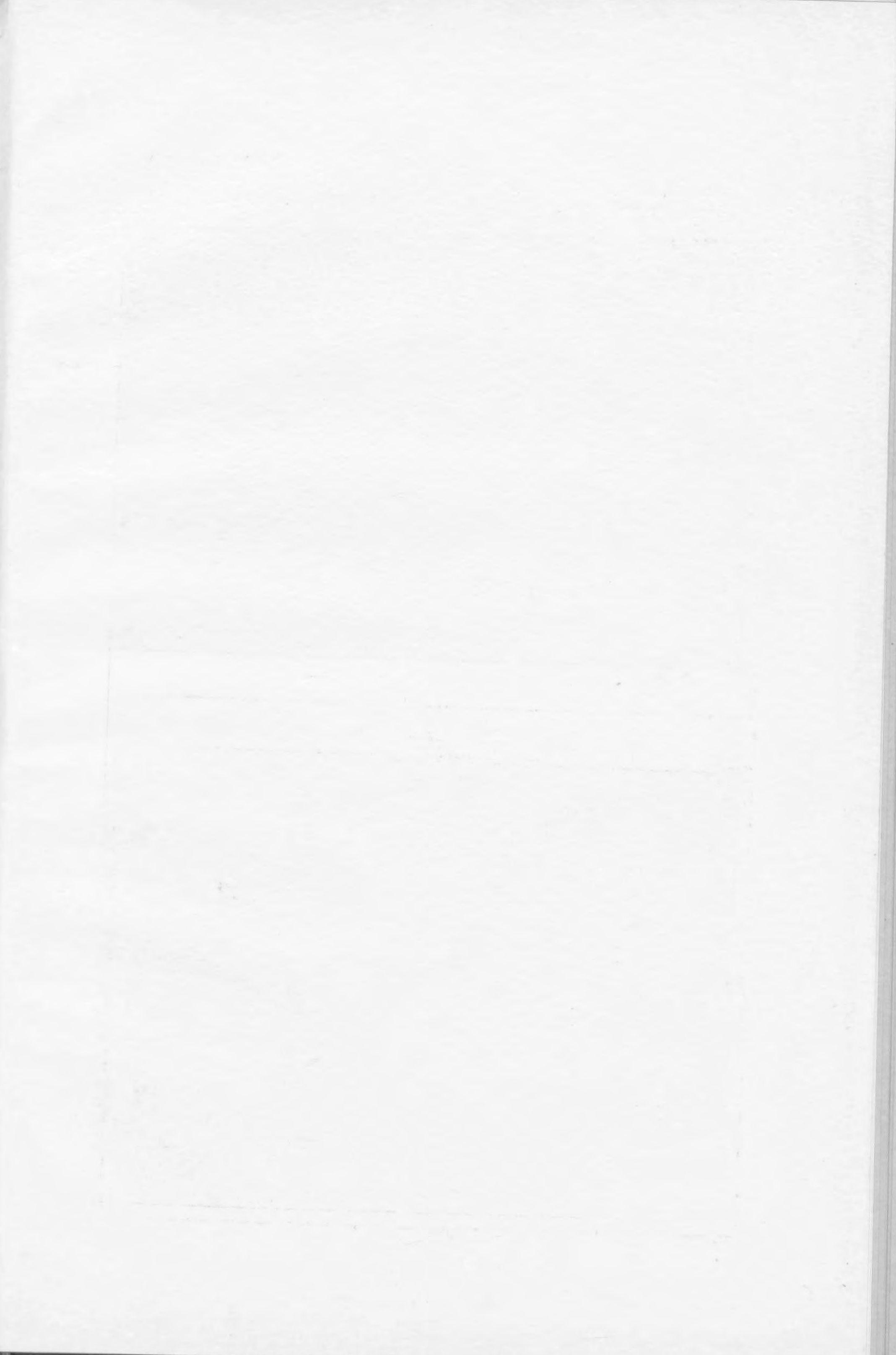

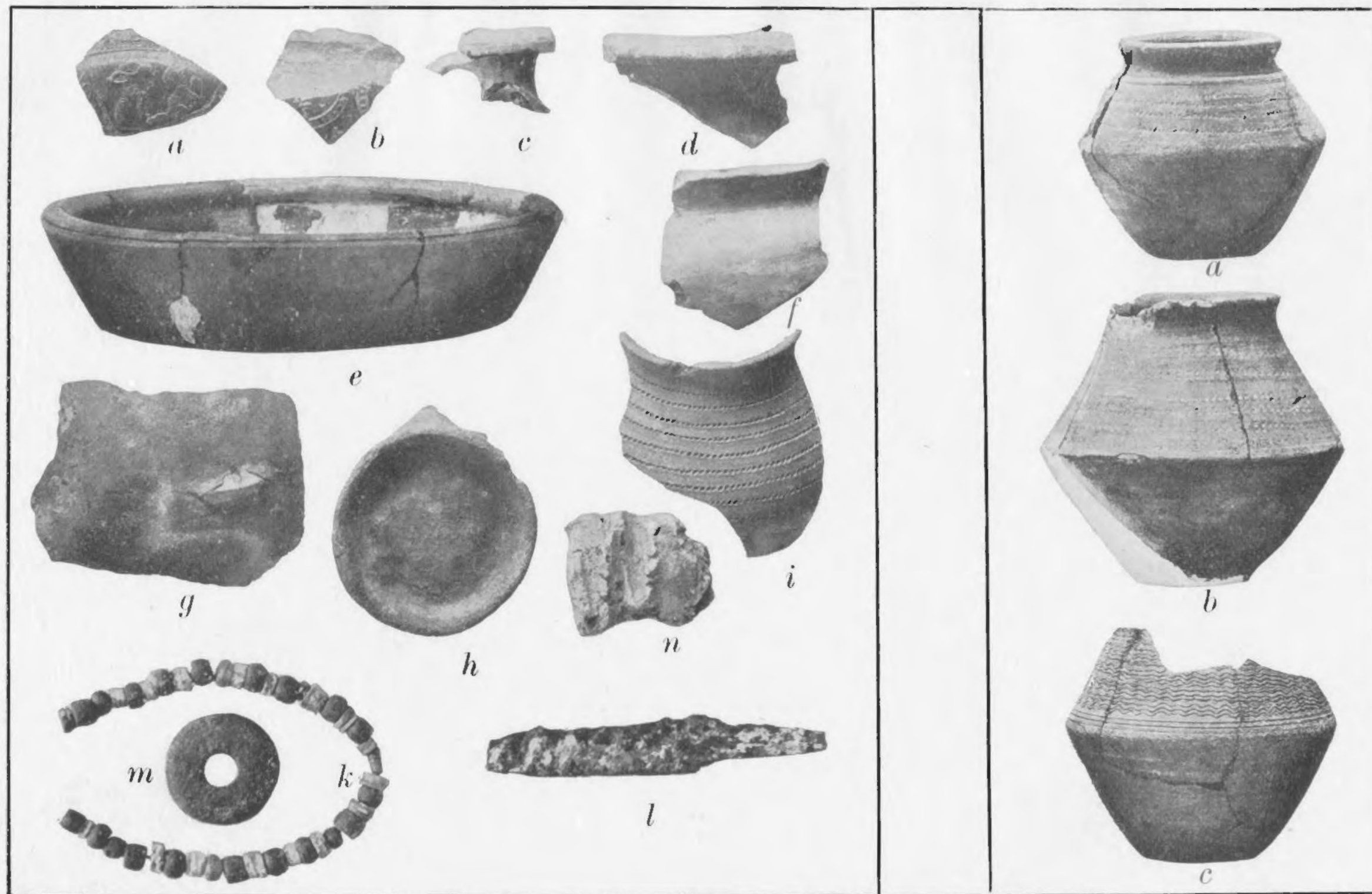
2

Pl. V. Romeinsche hoeve Valkenburg: 1. De kiezelfundamenten van het kleine gebouw; 2. Kieselbanken in het leem van dichtbij gezien, in den Z.O. hoek van het groote gebouw.

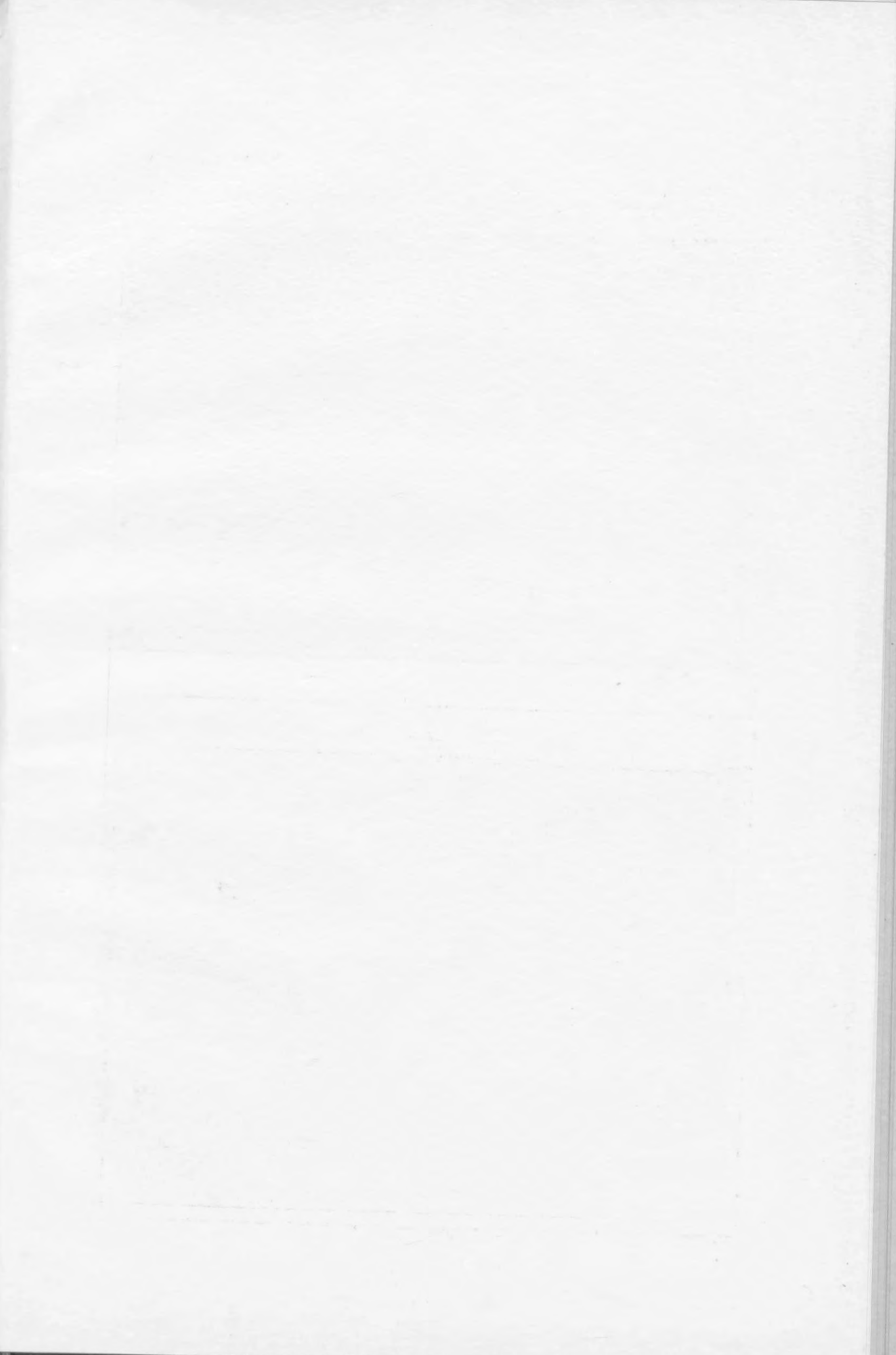

Pl. VI. Romeinsche hoeve Valkenburg: Overzicht der scherven.

Pl. VII. 1. Opgravingen Katwijk: Overzicht der scherven enz. 2. Opgravingen Naaldwijk: eenige Merovingische urntjes.

1	PPN	101	645	130
2	PPN	101	645	343
3	PPN	101	645	580
4	PPN	101	645	696